

Мудрик С. Б., Карабанов А. Г., Кліш І. С., Навроцький Е. М.

МІСЦЕ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В СХОЛАСТИЧНИХ ШКОЛАХ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У статті показано світоглядні орієнтири та соціальні норми середньовічної фізичної культури. Виявлено занепад фізичної культури в епоху Середньовіччя. Виявлено вплив церкви у державі та в освіті. Висвітлено спрямованість освіти на духовний розвиток в умовах релігійного диктату та надання християнському вченню високодуховної моралі. Сфокусовано увагу на формуванні освіти на основі ідейно-світоглядного змісту. Докладно розглянуто створення схоластичних шкіл, у яких переважно вивчалися формально-логічні доведення певних релігійних положень. Показано спрямованість освіти у різних типах шкіл. Визначено ставлення церкви і духовенства до тілевиховання, тілевдосконалення та фізичного розвитку, їх боротьбу проти тілесної насолоди. Розкрито відношення церкви і духовенства до різних верств населення середньовіччя відносно фізичного виховання.

Ключові слова: освіта, школа, церква, духовність, фізична культура, фізичне виховання.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Людина – це насамперед біологічна істота, яка наділена свідомістю, здатністю розумово, духовно і фізично розвиватися. Єдність цих складових дає можливість осягнути її буття у великому (макрокосмос – весь Всесвіт) і малому (мікрокосмос – організована істота, мисляча, яка володіє душею) світі [8]. На кожному етапі розвитку суспільства людина по-різному ставилась до складових свого буття, надаючи пріоритет тому чи іншому складнику.

У часи середньовіччя першоосновою була духовність. Вона пов'язувалась з внутрішнім психічним життям людини та її моральним світом. На основі цього визначалась і будувалась освіта для різних верств населення феодального устрою.

У сучасній науковій літературі та у підручниках з історії педагогіки (А. Джуринський, А. Піскунова, Л. Артемова, Є. Коваленко, Н. Белкіна), з історії розвитку фізичної культури (Б. Голошапов, В. Стовпів, Л. Фіногенова, Н. Мельникова, С. Стрижевські, З. Грота, Т. Зьолковська) практично не висвітлюються питання верховенства духовності над фізичним розвитком в епоху Середньовіччя. Не досліджені причини деградації фізичного виховання у різних типах шкіл середньовіччя як цілісної системи навчання і виховання.

Про окремі аспекти занепаду середньовічної фізичної культури говориться у працях М. Левківського, В. Кравець, В. Стовпів, Р. Врочинські, В. Ліпонські, Т. Мантеуфел, М. Орділовські. Тому і постає питання дослідження і доповнення історії фізичної культури на даному етапі розвитку людської цивілізації.

Мета дослідження полягає у пошуку причин впливу церкви і духовенства на занепад фізичної культури в епоху Середньовіччя.

Завдання дослідження:

1. Визначити місце фізичної культури в схоластичних школах через призму верховенства душі над тілом.
2. Встановити доцільність релігійних світоглядних поглядів у школах середньовіччя.

Виклад основного матеріалу дослідження. З перших століть християнства для середньовічної свідомості світ сприймається як двоїсте буття: справжній (божественний, небесний) і несправжній (земний, гріховний) світи. Цей поділ проходить через всю середньовічну філософію. Ідея богоподібності людини надає християнському вченню високодуховного змісту. Як богоподібна істота – людина словесна, розумна, духовна. У Святому Письмі говориться: "дух животворить" (Ін. 6, 63), "дух світла, дух розуміння, дух мудрості" (Іс. 11, 1-3). У посланнях апостола Павла – "в дусі" надається значення розумного начала в людині.

Згідно Біблії, краса людська удосконалюється вірою. Невичерпні можливості самовдосконалення аж до богоуподібнення і є сенсом людського життя на землі. Згідно православної антропології, людська істота має три сторони: дух, душу і тіло.

У середні віки ядром розумного начала був "Дух". Отже, духовність людини є домінантою. Саме тому, на цьому підґрунті, в епоху середньовіччя формується освіта, в якій ідейно-світоглядний зміст наповнюється духовно-ідеальним тлумаченням реальності. Так розгортається схоластика, яка полягає у

застосуванні законів формальної логіки для обґрунтування релігії. Виникають схоластичні школи, переважно для вивчення формально-логічних доведень певних релігійних положень. Розвиваючи витонченість розуму, схоластичне навчання водночас придушувало самостійність мислення. Схоластика сприяла розвитку абстрактного мислення, але це була лише гімнастика для розуму, вона не розвивала інтересу до реального світу, до природничих наук [8, с. 666-667]. За цих умов богослів'ю (теології) підпорядковуються всі інші види знань.

Направленість освіти на духовний розвиток в умовах релігійного диктату за допомогою раціонального апарату послідовно утверджує основні положення християнства. Епоха Середньовіччя розкриває людину як особистість духовну, а не природну й тілесну істоту. Тому, що основними рисами світогляду цього часу є теоцентризм (активне творче начало зникає з природи і передається Богом, який стоїть над природою) та ідея духовності (світосприйняття, пов'язане не тільки з Богом, а й з формами суспільної свідомості, які, у свою чергу, ототожнюються із формами організації знання).

Церква монополізувала освіту і середньовічна фізична культура зазнала великих втрат. Порушується гармонія розумової освіти і фізичного виховання. В основу освіти було покладено розроблену церквою аскетичну доктрину, яка вчила байдуже ставитися до мирських благ. З однієї сторони, людина – вінець божого творіння, з іншої, зло в світі йде від людини, людина – створіння, в якому "сидить" диявол. Краса природи, мистецтво, втіхи особистого життя, допитливість розуму – все це було оголошено владою диявола. Людина розглядалась як гріхозна істота, її тіло – як темниця для душі, яку слід було звільнити для вищого блаженства постами, молитвами, покаєннями.

З метою вплинути на маси, при церквах створюються школи для хлопчиків (монастирські, соборні або кафедральні, парафіяльні). У цих школах учителями були духовні особи, і навчальний матеріал вони "втвочмачували" в голови учнів за допомогою різок та інших форм покарань. Для дівчат – пансіони при монастирях [4]. Освіта мала строго теологічний характер. Тому світоглядні орієнтири середньовічної школи виховання мали основну рису культури – аскетизм. Мета аскези полягала у досягненні певних духовних цілей. Тобто, у способі життя, що характеризується самообмеженням [1].

На довгий період часу учителями фізичного виховання стають сім'я, вулиця, ритуально-ігрові дійства, фізична праця та військова справа.

По відношенню до феодальної знаті і лицарства духовенство займало іншу позицію. Воно прихильно ставилось до навчання фізичних вправ світських дітей феодалів.

Швидкий ріст та розвиток середньовічних міст викликали потребу в освічених людях та у створенні нових типів шкіл. На противагу церковним, з'являються лицарські і бюргерські (міські) школи.

Слабкий розвиток військової техніки, постійні збройні сутички між сусідами-феодалами викликали до життя особливий тип військово-фізичного, лицарського виховання. Лицарство Середньовіччя не має жодних спільних рис з тим романтичним образом шляхетного розумного ввічливого лицаря, захисника жіночої гідності, який склався в художній літературі. Жадібні, малоосвічені, жорстокі феодали жили за рахунок експлуатації селян та військових пограбувань. Вони з презирством ставилися до всіх видів праці, у тому числі й розумової. Феодали створили для своїх дітей лицарську школу з системою світського виховання, в якій "семи вільним мистецтвам" шкільної освіти в церковних школах протиставлялись "сім лицарських добродійностей" [2, 10, 11]. Саме вони і являли собою зміст виховання та навчання хлопчиків. Для того, щоб у лицарських школах навчати дітей феодалів, учитель повинен сам добре їздити на коні, плавати, стріляти з лука, кидати спис і фехтувати. Крім того, у цій системі виховання дітей феодалів навчали грати в шахи, складати вірші, співати і грати на музичних інструментах. Учитель прививав дітям войовничий дух, готуючи їх до військової служби [2, 4].

Бюргерські школи забезпечили умови для реформи схоластичної системи освіти. Центральною фігурою гільдійських і цехових шкіл були учитель (магістр) і його помічник із місцевих кліриків. Чим більше учнів було у школі, тим кращий був добробут у вчителя, оскільки освіта була платною [3, с. 40–42]. Навчання проходило майже весь світловий день з перервами на сніданок і обід і, щоб управляти багатогодинним процесом навчання, – різка була постійним виховним супутником учителя. Володіння нею було необхідним свідомством професійної придатності. Так, наприклад, в Кембриджі в XVI ст. випускник, щоб стати шкільним учителем, повинен був показати своє вміння застосовувати різку на практиці. Це перевірялося під час церемонії "покарання непокірного учня". Але зловживання тілесними покараннями інколи створювало складнощі для вчителів. Відомі випадки, коли батьки жорстоко покараних учнів від руки учителя зверталися до суду й отримували компенсації від магістрів за заподіяну шкоду. В Бюргерських школах у системі міського виховання загальноосвітня підготовка поєднувалась з професійно-прикладною.

Практичні школи виховання були пов'язані з сільським населенням і проходили у повсякденній праці. Це було стихійне виховання. Діти селян змалку привчалися до роботи в хаті, на городі, на полях. Їхніми учителями була родина. Основні складові практичної школи виховання були: фізичне (фізична сила, витривалість, спритність), трудове (формування трудових навичок, участь у праці з дорослими),

моральне (підкорення батькові, феодалу, слухняність, тілесні карі), релігійне виховання (заучування молитв, участь в обрядах).

Окремим видом виховання в епоху середньовічного феодалізму було виховання для жінок; воно мало кастовий характер. Виховувалися дівчата у пансіонах при жіночих монастирях. У пансіонах могли перебувати дівчата різного віку і походження – із заможних і бідних сімей, сироти, підкидьки. Діти із заможних сімей навчалися протягом кількох років (вчилися читати, писати, латинської мови, благородних манер), або виховувалися у сім'ї спеціально призначеними виховательками і ченцями з найближчого монастиря. Дівчата з непривілейованих станів вчилися вести домашнє господарство. За провини учениць примушували виконувати "чорну роботу" (мити посуд, прибирати територію, прати). Їхніми учителями були духовні наставники.

Система освіти дівчат у пансіонах і в сім'ї не передбачала фізичного виховання. Про елементарне фізичне виховання у даному випадку говорити не доводиться. Основним завданням в епоху Середньовіччя була освіченість жінок-дворянок в душі релігійності. Через них церква намагалася вплинути на чоловіків-феодалів, які брали собі за дружину освічену жінку.

Проти природнього прагнення людини до фізичного розвитку виступили Тертуліан, Кіпріан Карфагенський, Іоан Златоуст та інші духовні служителі, стверджуючи, що душа в людині є активним і домінуючим (головним) началом, вона дає життя тілу. Тому вони говорили, що для християн згубно навчати і займатися фізичними вправами, бо це веде до падіння моралі, сприяє збудженню і розвитку в людині поганих помислів та гріховних страстей. І це все "не має нічого спільного з обов'язками нашої релігії" [7, с. 143].

З розколом християнства на православну і католицьку церкву боротьба проти фізичного гарту посилилася і тривала протягом багатьох століть. Фізичне виховання з шкільних програм і з суспільного життя витіснялося, особливо ті вправи та ігри, які містили в собі характер суперництва (біг наввипередки, метання, боротьба, кулачні та палочні бої, кінні видовища).

Католицька церква, мабуть, більше, ніж будь-яка інша, жорстоко розправлялася з тими, хто не хотів зважати на її трактування, хто порушував її заборони і проявляв хоча б щонайменший інтерес до фізичної культури. Це характерно для часів інквізиції. Ревниві слуги церкви жорстоко переслідували тих, хто займався фізичними вправами, іграми, спортом. Католицька церква звинувачувала таких людей "в зносінах з дияволом", зараховувала їх до еретиків, кидала в каземати інквізиції, піддаючи страшним тортурам і мукам, багатьох з них відправляла на вогнище (у XIII ст. у місті Мекленбурзі була спалена на вогнищі група дівчат, які "плавали у ставку на очах натовпу, що є свідченням того, що вони піддалися нашіптуванням диявола" [5, с. 120]).

Православна церква, на відміну від католицької, не застосовувала тортури і смертну кару. Вона лише засуджувала тих, хто впроваджував фізичну культуру, займався фізичними вправами, брав участь у змаганнях.

Про утиск фізичної культури на українських землях говорить у прийнятому на церковному соборі у 1551 році "Стоглаві" (розділи 41, 92, 93) [6]. Крім того, собор постановив (розділ 26), щоб по всіх містах заснувати особливі училища і поставити обраних учителів, які будуть вчити учнів страху Божому і грамоті, жити (розділ 32) в чистоті духовній і тілесній.

А в "Домострої", написаному 1580 року, будь-які фізичні вправи, ігри та змагання заборонялися. Винуватців таких дій відлучали від церкви, карали биттям палицями, а коли це не допомагало, то їх засиляли у віддалені поселення. "Домострой" весь пронизаний теократизмом.

Своїми повчаннями церковні діячі намагалися ідейно забезпечити політичну заборону фізичної культури, доводячи цим гріховність звичайних людських радощів. Ні одна фізична вправа і гра з суперництвом не могла одержати благословення церкви. Усе, що містило в собі змагальний характер, заборонялося категорично, навіть державна влада під тиском церкви повинна була висловлювати своє негативне ставлення до фізичного гарту [9, с. 49]. При цьому на довгі часи перестали враховуватися соціокультурні та психофізіологічні можливості покоління, що підросло.

Цілком, у душі нової культурної епохи реформатор Боецій вважав, що найважливішим у навчанні є прищеплення людині певного напрямку мислення, дотримання у розумовій діяльності дисципліни, яка допоможе освоїти будь-який матеріал. Наскільки вдале було таке новаторство, свідчить хоч би той факт, що підручники Боеція використовувалися для навчання протягом усього середньовіччя. Найбільше уваги Боецій надавав розбудові системі освіти. Саме Боецій остаточно поділяє тодішню систему "семи вільних мистецтв" на два рівні – "тривіум" та "квадривіум". До першого належали граматики, риторика й діалектика, до другого – арифметика, музика, геометрія та астрономія. Нова структура навчання передбачала таку освіту як передумову освоєння істинної науки.

Бекон вважав, що всі науки повинні служити теології. Тому місця фізичній культурі в системі освіти середньовіччя не знайшлося.

Але повністю протистояти бажанням простого народу зростати фізично церковні діячі і тогочасна влада не могли. Ніякі заборони католицької і православної церкви не могли протистояти і зупинити

поширення природного бажання народу займатися іграми і фізичними вправами. Церква і світська влада у цьому питанні були безсилі.

Учені, незадоволені ігноруванням церкви нових знань, у XII столітті стали ініціаторами створення вищих навчальних закладів – університетів. Перші університети було відкрито у: Болоньї (1158), Оксфордї (1168), Кембриджї (1209), Парижі (1253), Празї (1348) та в інших містах Європи. Ці освітні заклади мали самоврядування і користувалися певною автономією щодо церкви, феодалів і міських магістратів. У цих університетах навчалися за формулою – сьогодні учень, а завтра учитель.

В університетах почали створюватися відділення відповідно до викладання тої чи іншої дисципліни, так звані факультети. Їх було чотири: "молодший" або "артистичний" і три "старших" – медичний, юридичний і богословський [2]. Завдяки своєму статусові, університети відігравали значну роль у розвитку культури, руйнуванні феодальної обмеженості.

Таким чином, фізична культура в епоху Середньовіччя так і не увійшла а ні у шкільну, а ні в університетську освітню програму. Шкільні ресурси вдосконалення програми стають незбалансованими. Втратився зв'язок античного ідеалу всебічного розвитку особистості, звужився зміст шкільного навчання і підготовки учителів у цілому.

Історія нерозривного зв'язку людей з фізичною культурою, їх тяжіння до фізичних вправ наповнена численними фактами постійного втручання в це єднання не лише релігії і церкви, але і панівних класів. Схоластика і богослів'я зробили свій внесок у занепад фізичної культури в Європі.

Занепад продуктивних сил феодального суспільства дало життя новому, історично сильнішому класу – буржуазії. Настав новий етап в історії фізичної культури, пов'язаний з формуванням, становленням і розвитком освіти Нового часу (епоха Відродження XV – кінець XVII ст. та епоха Просвітництва XVII–XVIII ст.).

У XV столітті за розвиток змісту освіти і його розширення та поглиблення виступали педагоги, філософи, письменники (італійський педагог Вітторіно де Фельтре (1378–1446), англійський соціаліст-утопіст Томас Мор (1478–1535), Мартін Лютер (1483–1546) – засновник протестантизму, французький письменник Франсуа Рабле (1494–1553) та інші). Вони виступали за посилення розумового розвитку з урахуванням інтересів дитини у навчанні, вимогою гармонійного всебічного розвитку особистості, турботою про здоров'я і нормальний фізичний розвиток людини. У зв'язку з цим підкреслювалась необхідність занять гімнастикою, військовими вправами, плаванням, їздою верхи, фехтуванням, стрільбою з лука, боротьбою, полюванням.

Висновки. 1. Фізичне виховання як один з основних елементів системи еволюційного фізичного і культурного розвитку людини в епоху Середньовіччя розглядалося через призму верховенства душі над тілом. Освіта розвивалася в лоні релігії як панівного світогляду тієї епохи. Релігія, безумовно, звужувала межі освітніх знань, створюючи суспільству проблеми пізнання людини як частини природи, яка розвивається не тільки за загальними законами природи, а й за набутими знаннями і впливом цих знань на особистість. Саме знання фізичного розвитку людини в епоху Середньовіччя не мало власної соціальної бази. У даному випадку мова йде про набуття духовних знань у сфері віри й обмеження культури фізичної, а саме: тіловиховання, тіловдосконалення, фізичний розвиток. Тому ключ до розв'язання всіх, у тому числі й освітніх проблем середньовічна людина шукала у сфері знання духовності, а не в тілесному.

2. Особливе місце у процесі освіти відігравав релігійний світогляд. Навчальні предмети впроваджувалися у шкільні програми відповідно до сформованого атмосферою священної інквізиції релігійного фанатизму. Духовенство, знищуючи культуру античного світу, практично монополізувало освіту. Християнська церква мала й високий рівень духовності у поєднанні з прагматизмом і раціоналізмом. Тобто, розвивала освіту з точки зору доцільності і пріоритету розуму людини в пізнанні ("я мислю, отже, існую" – Ф. Бекон).

Перспективи подальших розвідок. Дана проблема має широкий спектр дослідження, яке буде не лише доповнювати історію фізичної культури середньовіччя, а збагатить нашу духовну культуру, дасть нам можливість досягнути і зрозуміти людину феодальної епохи, її намагання і прагнення, не дивлячись на всілякі заборони, не лише до духовних знань, а й до тіловдосконалення.

Використані джерела

1. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / Уклад. А. В. Цьось, С. П. Козіброцький. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – № 2 (18). – 363 с.
2. Історія педагогіки : навч. пос. [для студ. пед. навч. закл.] / За ред. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк. – Житомир : Житомирський державний педагогічний університет, 1999. – 336 с.
3. Кравець В. П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва : навч. пос. [для студ. пед. навч. закл.] / В. П. Кравець. – Тернопіль : Вид. Тернопіль, 1996. – 436 с.

4. Левківський М. В. Історія педагогіки : підручник. / М. В. Левківський. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 360с.
5. Светов А. О. О том, как человек себя создал. Атеистические чтения / А. О. Светов. – М. : Политиздат, 1972. – Вып. 6. – 129 с.
6. Стоглавъ. – Казань : въ типографія Губернскаго Правления, 1862. – 454 с. – (Изъ "Православнаго собеседника" 1862 г.)
7. Творения Тертуллиана, христианского писателя в конце второго и в начале третьяго века, 1849–1850 (въ четырехъ частяхъ); [пер. Е. Карнеева русский (дореформенный)]. – Изд. второе. – Санкт-Петербургъ : Типография военно-учебныхъ заведений, 1949. – (христианское богословие, общая история христианской церкви). – Т. 2. – 224 с.
8. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция : Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
9. Щеулов И. Физическое совершенство – духовное богатство / И. Щеулов. – К. : Изд. политической литературы Украины, 1983. – 128 с.
10. Liponski W. Na tle rozwoju kultury fizycznej / W. Liponski. – Warszawa : Wydawnictwo PWN, 2012. – 752 s. – (Historia sportu).
11. Manteuffel T. Historia powszechna. Sredniowiecze / T. Manteuffel. – Wydawnictwo PWN, 2012. – 514 s. – (Historia powszechna).

Mudryk S. B., Karabanov A. G., Klish I. S., Navrotsky E. M.

PLACE OF PHYSICAL TRAINING IN SCHOLASTIC MEDIEVAL SCHOOLS

The article highlights ideological orientations and views on education and training in scholastic medieval schools. The authors focus their attention on the basis education for various groups of the population that was determined and built, and the formation new culture in the medieval era on this basis. Divinity (theology) was elevated to the level of the highest knowledge, to which all kinds of other knowledge were conformed. According to the Bible human beauty was perfected by faith. That's why self improvement up to assimilation with God was the sense of human life on the earth.

The reasons of physical training decline in the medieval era are revealed. The influence of the clergy and church in the country and in the sphere of education is described. Special attention is paid to the formation of education on the basis of the ideological outlook. The orientation of education to spiritual upbringing in conditions of religious dictates is considered. The attitude of scholastic schools to mental and physical development of the young generation is regarded.

The creation of scholastic schools, in which formal-logic proofs of certain religious regulations were mainly studied, is considered in details. The orientation of upbringing and education in various types of schools is shown. The attitude of the church and clergy to body training and body improvement and to physical development is revealed and their struggle with people against carnal delight is described.

The comparative analysis of the Orthodox and Catholic Church has been made. The attitude of the clergy to various strata of the population in the era of feudalism is shown. The authors claim that spiritual church ministers tried to eradicate physical training from social life of people in many European countries. It has been proved that physical training in the medieval era was included neither to school nor university programs of study.

It is emphasized that the connection of the antique ideal with the comprehensive development of the individual has been lost and the content of schooling and teacher training has been narrowed. School subjects were introduced into school programs according to religious fanaticism, which was formed by the atmosphere of sacred inquisition. Education was developing from the standpoint of expediency and the priority of the human mind in cognition.

Key words: *education, school, church, spirituality, physical training, physical education.*

Стаття надійшла до редакції 17.01.2017 р.